

naar tiden var inde, kunne slaa til med en for moralske hensyn temmelig blottet kraft, er rigtig, maa landsdommerens optræden, tilmed siges at være udtryk for et betydeligt personligt mod.

Stig Juul.

A History of Prices and Wages in Denmark 1660-1800. By Astrid Friis and Kristof Glamann. Vol. I. - Published for the Institute of Economics and History, Copenhagen, by Longmans, Green and Co., London 1958. XV + 350 sider.

Der ligger mange års arbejde bag det udkomne første bind af den store danske prishistorie. Man begyndte planlægningen ved Institutet for Historie og Samfundsøkonomi så tidligt som i 1939, på et tidspunkt, da der nylig var fremkommet store prishistoriske værker i udlandet, til dels fremkaldt ved det initiativ, der var taget af »den internationale videnskabelige komité for prishistorie«. Der blev indsamlet en del materiale i de følgende år, men først efter krigen kom arbejdet fuldt i gang. En række godsarkiver blev gennemgået, man skaffede oplysninger fra handelskompagniernes og kurantbankens akter, fra kirke- og kæmnerregnskaber og i høj grad fra centraladministrationens arkiver, foruden naturligvis trykt materiale. Hvor meget det drejer sig om, skønner man vel først, når man prøver at blade i de mange kartotekasser og opgørelserne over, hvad der er indsamlet og registreret¹. Og dog har forfatterne utvivlsomt erkendt, at det vanskeligste stod tilbage, da materialet skulle tilrettelægges for udgivelsen. Det var en ikke ringe byrde, professor Astrid Friis påtog sig, da hun i 1949, efter Albert Olsens død, overtog ledelsen af arbejdet med prishistorien. Professor Kristof Glamann, der har deltaget i arbejdet siden 1946, står sammen med Astrid Friis som forfatter. Ved arbejdet med det udkomne første bind har desuden i særlig grad medvirket adjunkt Elly Mogensen, lektor Erling Olsen, arkivar Edit Rasmussen, dr. Fridlev Skrubbeltrang og mag. art. Kirsten Willerslev.

Man har valgt 1660 som udgangspunkt for prishistorien. Der findes oplysninger om danske prisforhold længere tilbage, men først fra enevældens tid kan der opstilles nogenlunde sammenhængende rækker af ensartede oplysninger, gennemgående endda først fra tiden efter 1700. Fra 1500- og 1600-tallet har vi ikke et

¹ I forordet til bind I er der givet en redegørelse for indsamlingsarbejdet og en liste over de varer og lønninger, man har udvalgt. Det indsamlede materiale overgår fra juli 1960 til Det Historiske Institut.

kildestof, som blot tilnærmelsesvis kan måle sig med det, der f. eks. er fremlagt i de hollandske eller tyske prishistoriske værker; det danske prismateriale tillader ikke udforskning af de »lange bølger« gennem flere hundredår. Til gengæld har man med det usædvanlig rige og fyldige materiale fra 1700-tallet kunnet give så detaljerede oplysninger, at priserne kan følges nøje inden for det enkelte år, i mange tilfælde endda fra uge til uge. Materialet er blevet opdelt i lokale serier, hvoraf bind I indeholder de københavnske priser for de vigtigste livsfornødenheder.

I modsætning til forskellige andre prishistorier er der som en introduktion til hele værket givet en meget omfattende redegørelse dels for pengeforhold, dels for mål og vægt i tiden 1660—1800, udformet på grundlag af hele det indsamlede materiale. Ved denne introduktion, der fylder 140 sider, har værkets første bind fået sit særlige præg. Uden fuld forståelse af de her behandlede problemer er det ikke muligt at udnytte pristabellerne, og man skylder forfatterne tak, fordi de har pålagt sig denne meget krævende pligt. Hvad der her er fremstillet, vil være grundlæggende for enhver, der arbejder med danske pris- og finansproblemer i 1600- og 1700-tallet.

Der er for det første givet oversigter over, hvor meget der er udstedt af mønt og seddelpenge fra år til år; man har her kunnet bygge på Axel Niensens og J. Wilckes opgørelser og opstillet en række særdeles overskuelige tabeller, opdelt efter mønternes sølvindhold (milligram fint sølv pr. skilling). Således tabellen over perioden 1671—1726, som viser en meget talende diagonallinie fra speciedalere med 263 milligram sølv pr. skilling til kronemønten med 234 milligram og videre over til kurantmønten, der fra 215 og 209 milligram skrider ned til 183 i årene efter 1714 — krigstidens masseudstedelser af ringere mønt, der må have betydet nok så meget som den ret beskedne emission af seddelpenge 1713—17. Udviklingen er velkendt fra Axel Niensens undersøgelse i 1907, men man har næppe tidligere fået den præsenteret så anskueligt som her.

Dernæst har man søgt at bestemme omvekslingskurserne her i landet for kroner og kurantmønt, dels indbyrdes, dels i forhold til speciedaler. For nogle år har man kunnet støtte sig til Axel Nielsen, men det meste af materialet er nyt. Oplysningerne har måttet skaffes fra spredte og temmelig uensartede kilder, f. eks. asiatisk og vestindisk kompagnis journaler, Københavns civiletats kontor, slotsbyggningsregnskaberne og kronprins Christians deputeratpengeregnskaber fra 1720'erne; der er fremdraget en række originale priskuranter, som også giver omvekslingskurser.

Men trods alt er der en del lakuner, og forfatterne advarer mod at foretage detaljerede undersøgelser af korttidssvingninger på grundlag af dette uensartede materiale. Oplysninger om forholdet mellem speciedaler og kurantmønt spænder fra 1704 til 1770, men er unægtelig ikke meget fyldige, og om forholdet mellem speciedaler og kroner er der kun ganske få tal — der iøvrigt viser, at kroner i årene 1715—17 har været regnet noget lavere, end man kunne have ventet efter sølvindhold — hvorimod der er ikke så lidt til belysning af forholdet mellem kroner og kurant 1713—38.

Det kan undre, at man ikke her i landet synes at have udsendt regelmæssige noteringer af omvekslingskurserne, men det hænger formentlig sammen med, at man fra et tidligt tidspunkt har været vant til at holde sig til de hamburgske ansættelser og endnu gennem det meste af 1700-tallet fandt det naturligt at beregne kursen i Hamburger banco. Af de hamburgske ansættelser har udgiverne begrænset sig til at meddele, hvad der er bevaret i Danmark: omregningskurser fra 1692—98, fundet i regnskaberne fra den danske faktor i Hamburg; fra 1727 til 1781 de meget indgående oplysninger fra Kurantbankens akter og derefter kursmeddelelserne i Altonaischer Mercurius.

Hertil føjes så tabeller over kurserne på engelske, hollandske og hamburgske veksler i København. For tiden fra ca. 1700 til 1747 har man ligesom ved omvekslingskurserne måttet bruge et ret spredt materiale, men fra 1748 til 1789 har man kunnet udnytte aviserne og derefter Børsens noteringsprotokol, og her er stoffet fyldigt. Medens kursen for engelske veksler er angivet i danske skilling pr. £, er der givet procenttal for Amsterdam og Hamburg; kunne man ikke med fordel have givet ensartede tabeller her?

Det internationale videnskabelige udvalg for prishistorie har i sin tid anbefalet, at man ved udgivelsen af værker som det foreliggende angav femårige gennemsnitspriser, beregnet i sølvækvivalenter, således at man fik et eksakt grundlag for at sammenligne langtidsspriserne i de forskellige lande. Forfatterne af den danske prishistorie har foreløbig afstået herfra i betragtning af materialets karakter og det deraf følgende ønske om især at præsentere korttidssvingninger. For den historiker, der for alvor vil have tag i problemerne omkring en prisudvikling, kan gennemsnitstal unægtelig give anledning til en del tvivl og vanskelighed; de er en faldgrube, navnlig hvis man ikke har de detaljerede oplysninger ved siden af. Men nogen interesse kan de dog vel siges at have, og det havde måske været af værdi at få gennem-

snitstal (både i danske skilling og udtrykt i sølvækvivalenter) ved siden af det fremlagte prismateriale, selv om det kun havde kunnet gøres for en ret begrænset periode.

Der er derimod givet oplysninger, der gør det muligt for læserne at overføre de priser, der her i værket er udtrykt i danske skilling, til sølvækvivalenter: dels en tabel med angivelse af, hvor mange milligram fint sølv pr. skilling der vil svare til de i det foregående meddelte procenttal for pengekursen i forhold til f. eks. hamburgsk banco; og dels — så vidt materialet tillader det — årlige tal for værdien af kronemønt, kurant og seddelpenge 1686—1800, udtrykt i milligram fint sølv pr. skilling, sammen med de hamburgske veksler og sølvpriserne.

Så vidt pengeproblemerne. En anden og lige så væsentlig forudsætning for benyttelsen af pristabellerne er givet ved en redegørelse for dansk mål og vægt: ordene er opstillet i leksikonform, og der er givet en ret omfattende indledning både for at forklare usikkerhedsmomenterne og begrænse dem så meget, som det nu engang er muligt. Det er en nyttig oversigt.

Det egentlige prismateriale fylder godt 200 af første binds 350 sider. Først får man de københavnske takster for brød, øl og kød fra 1680'erne til 1800, suppleret med ret fyldige indledninger for at klargøre, på hvilket grundlag disse takster er beregnet; da brødtaksterne ansattes på den måde, at prisen stod fast og brødets vægt øgedes eller nedsattes i forhold til synkende eller stigende kornpriser, er udgiverne i dette tilfælde gået til en omregning af tallene, således at man får priserne i skilling pr. pund brød. Og så følger til slut det, der vel kan siges at udgøre den vigtigste del af første bind, de københavnske torvepriser. For tiden indtil 1748 har man bygget på de tidligere omtalte originale priskuranter, der er fremdraget af en række forskellige aktpakker; der er isolerede priskuranter fra 1712 og 1714 og mere sammenhængende rækker efter 1723, dog med lakuner 1738—39 og 1743—47. Efter 1748 findes priserne i bladene, og herefter er materialet endda meget fyldigt.

Man får priserne for korn, gryn, malt, ærter, humle, hø og halm, fjerkræ, kød, æg, smør og ost, fisk, tranolie og grøn sæbe, tælle, salt, vin og brændevin, tørv, kul og brænde, hør og hamp, tjære og norsk stangjern. Det er ikke de oversøiske varer, man ser, men torvehandelens vigtigste artikler — kernen i denne varegruppe er bybefolkningens daglige forbrug. I modsætning til, hvad man kan finde for listerne over varer »i partier« fra 1800-tallet, er disse priskuranter tydeligt nok holdt à jour, både avismeddelelserne og de originale priskuranter, hvor priserne er

indført med håndskrift på trykte skemaer. De underskrives eller godkendes af Københavns politidirektør, hvilket vel må indebære, at man ved at udstede sådanne prislister har villet hindre prisopskruninger; derfor indeholder listerne også først og fremmest det, der kunne henregnes til »victualier og livsophold for mennesker og heste«. Man kunne frygte, at disse tal bare var mere eller mindre fiktive maksimalpriser; men det er øjensynligt, at man i samtiden har ment at kunne anvende dem som udtryk for, til hvilke priser der faktisk blev handlet, og i 1800 skriver politidirektøren, at man søger at angive priserne, »som de virkelig forholder sig i sandhed«. Formodentlig har man ikke lavet gennemsnitsberegninger, men angivet den pris, man skønnede var fremherskende. Der er også andre usikkerhedsmomenter: varernes uensartede kvalitet, spørgsmålet om, hvorvidt de er handlet i større eller mindre mængder. Men, som udgiverne skriver, de københavnske ansættelser af torvepriser er det bedste kildemateriale, der står til rådighed, hvor det gælder om at belyse sæsonsvingningerne. Man kan godt gå videre og fastslå, at det ikke blot er et særdeles værdifuldt, men fængslende og fristende materiale, der her er fremlagt.

Det gælder her som overalt i værket, at de tekster, der er givet som indledning til tabellerne, er udformet med største omhu, så at man får præcis og udtømmende besked om materialets karakter. Af hensyn til udenlandske forskere kunne det måske have været rigtigt hist og her at indflette et par mere almindelige bemærkninger; man forstår, at David Felix har fundet kommentarerne »excessively terse«¹. Han synes, at forfatterne er gået til værks med *austerity*, og det er så rammende, at man gerne vil gentage det, da man trods nok så meget arbejde med ækvivalenter næppe kan finde noget dansk begreb, der helt dækker det. Efter anmelderens opfattelse er det godt, at den danske prishistorie kan karakteriseres med det ord. En bred fremstilling kan ikke siges at være på sin plads i et værk som dette. Som Pribram har skrevet i sit værk om de østrigske priser, tjener en rent beskrivende kommentar dog intet formål; og det kan ikke være forfatternes sag at give en almindelig fremstilling af dansk prishistorie i 1700-tallet med diskussion af alle de forhold, der kan have været bestemmende for svingningerne. Men det kan jo ikke nægtes, at man ved en gennemgang af tabellerne nogen gange stopper op og spørger, hvordan i alverden det hænger sammen med det udsving der. Den, der ikke er specialist i 1700-tallets økonomiske historie, må have lov at udtale det ønske, at nogle af de dygtige

¹ Journ. of Econ. Hist. XIX, 445 ff.

fagfolk, som har skabt dette værk, også ville offentliggøre et par afhandlinger med diskussion af de problemer, som prishistoriens tabeller rejser. Om muligt også redegørelser for det materiale, der ligger forud for 1660, selv om det måske ikke er noget helt tiltalende job for en prishistoriker, der helst vil følge de lange rækker princip.

Den danske prishistorie er et uvurderligt hjælpemiddel for dem, der arbejder med Danmarks økonomiske og sociale historie i 1700-tallet, og et særdeles værdigt bidrag til rækken af internationale publikationer. Man må ønske, at dette arbejde bliver fortsat og fuldendt under opretholdelse af den meget høje standard, som bind I udviser. Det ville være af stor værdi at få priserne for kolonialvarer, få mulighed for at sammenholde priserne i de forskellige dele af riget og se, hvorledes lønforholdene udviklede sig. Men det er kun rimeligt at fremhæve, at der allerede i det udkomne bind er ydet særdeles meget, både ved redegørelsen for pengeforholdene og ved offentliggørelsen af det ualmindelig fængslende og rige københavnske prismateriale, der giver værket en enestående karakter i hvert fald inden for nordeuropæisk område. Det er også den del af det indsamlede materiale, der har størst interesse for sammenlignende prishistorisk forskning på international basis.

Kjeld Winding.

Den danske Rigsdag 1849-1949. Udgivet af Statsministeriet og rigsdagens præsidium. J. H. Schultz forlag.

Bind I: Rigsdagens historie 1849-1866 (1949) 359 s. Bind II: Rigsdagens historie 1866-1949 (1951) 741 s. Bind III: Rigsdagen og folket (1950) 613 s. Bind IV: Rigsdagens arbejdsmåde (1949) 492 s. Bind V: Finansloven, administrationen, domsmagten, Det kgl. teater (1953) 689 s. Bind VI: De sønderjyske landsdele, Færøerne, Grønland, Danmark og Island, det interparlamentariske arbejde, personregister til bd. I-IV (1953) 532 s. Under redaktion af Knud Fabricius, Hartvig Frisch, formand, blev ved sin død i 1950 afløst på denne post af Julius Bomholt, Holger Hjelholt, M. Mackeprang, Andr. Møller.

Nogle kritiske betragtninger over planlæggelsen og udførelsen.

Det var daværende menige folgetingsmedlem, den nuværende socialminister *Julius Bomholt*, der i efteråret 1939 under finanslovens 1. behandling i folketinget første gang rejste spørgsmålet